

DEMOKRATI OCH DIKTATUR: Sven Wedén ifrågasätter behovet av "vänskapliga" relationer med de s.k. fredliga kulturerna från Stalins Sovjet.

Frispråkige liberalen Sven Wedén i Eskilstuna. Foto: Rolf Bergström, Eskilstuna stadsmuseum.

DE FREDLIGA KULTURERNA. JA ELLER NEJ. DISKUSSIONER OCH VOTERING.

Hur det gick till när storpolitiken hamnade i Eskilstuna stadshus under det kalla kriget. Läs den spännande historien om ett (för eftervärlden) märkligt ärende i fullmäktige!

Lagom till julen 1950, på Tomasdagen den 21 december, motionerade socialdemokraten Svante Bohman tillsammans med tre partikamrater, om behovet av ett närmande till Sovjetunionen. Ärendet remitterades till stadsfullmäktiges beredningsutskott. Och sedan...

Upptäckten av den här historien, på flera sätt intressant och samtidigt besvärande att belysa, gjordes av en tillfällighet. I samband med besvarandet av en helt annan fråga inkommen till Stadsarkivet, dök den uppseendeväckande rubriken upp i ett sökregister: "Vänkapsstad – i Sovjet, samarbete". Nyfikenheten förbjöd tanken på att bara bläddra förbi. Vad gällde saken, och hur gick det?

Kontentan av det som följde, visar att det politiska problemet kring beslutet också på mer generellt plan kan betecknas som en etisk utmaning: ett av problemen med en alltför lättvindlig vilja att följa med strömmar i en svajande tidsanda.

Stalin och Sverige

Det kalla kriget var högst påtagligt och lade sin skugga inte minst över det formellt neutrala Sverige. Skuggan kom närmast från en viss grym jättelik ledargestalt, hundratals mil bort från Mälardalen; Josef Stalin, sedan årtionden världens kanske mäktigaste man politiskt, vars terrorvälde över

Ryssland/Sovjetunionen hade stått oinskränkt alltsedan 1924, då han tog vid som diktator efter den nye statschefen Vladimir Lenins död.

Revolutionen 1917 hade följts av totalitär omställning av hela landet med stark inverkan också på dess kringliggande grannar. Bara under den stora utrensningen 1936-1938, inom landets gränser, arresterades flera miljoner ryska/sovjetiska medborgare varav flertalet blev straffade med att skickas till Gulag-lägren. Som exempel på terrorväldets värsta tider kan nämnas att bara under en enda mörk dag kunde avrättningsdirektiv utfärdas för mer än tretusen personer! Maskineriet var obönhörligt och krigsmakten upprustades grovt ända upp till orkanstyrka. Av miljoner döda i andra världskriget drabbades sedan båda sidor, också ryssar och därtill hela Ukraina, mycket illa.

Under efterkrigsåren stod Stalin än starkare i förhållande till världens stormakter i övrigt. Politiken var känd, socialismen hade spritt sig överallt och var fortsatt expansiv med många anhängare också i västländerna. Blindhet inför det statliga mördandet och strafflägren var utbrett, då det mesta som hade rapporterats endera avfärdades rakt av såsom ovederhäftigt eller på annat sätt förnekades genom bortförklaringar. Ibland kunde det helt sonika motiveras med slagord om att politiska förändringar av synen på människan i dessa tider var absolut nödvändigt.

Försvarsalliansen Nato hade just bildats vid den kritiska tidpunkt då vänortshistorien utspelar sig. Sverige ställdes utanför och skuggan av diktaturen blev därmed än mörkare och tungt ödesmättad. Betraktad ur militär synvinkel var hotet österifrån knappast heller möjligt att avledas till något som bara var på låtsas.

Svårighet att välja sida – och att inte vilja välja

Så hur kom det sig att etablerade socialdemokrater, trygga folkvalda samhällspelare i lokalsamhället i Eskilstuna stad, ville initiera "goda" förbindelser mellan Sverige och "näralliggande socialistiska länder, särskilt Sovjetunionen"? Om vi går åter till dokumenten som berättar bakgrunden kring den önskade vänorten, måste ordvalen synas lite närmare. Just med tanke på syftet är vissa delar mer kontroversiella än andra. Eftersom ärendet börjar med ett slags omvärldsbevakning är formuleringarna i sig ganska viktiga att notera i det sammanhanget. 1950 var kanslisvenskan relativt enkel och någorlunda utförlig, mindre omständlig än några decennier tidigare och mindre rumphuggen än vad tidvis varit fallet senare. Innebörden framgår, även om den kan vara något inlindad eller tillrättalagd.

I den allra första meningen sägs att de politiska vindarna "för något år sedan ... gick över från öst till väst" (vänorten Luton i England 1949 fick tjäna som exempel på lokalsamhällets västoriering). Med andra ord hade vindarna/opinionen, enligt dessa socialdemokraters egen bedömning i Eskilstuna, fram till dess legat i förmån åt socialismens högborg i öst. Genom sitt tolkningsföreträdare såsom representanter för partifolket kan det knappast ifrågasättas, ur det perspektivet, annat än utifrån sett. Att så faktiskt var fallet, åtminstone beträffande vänsterns egen ledning, framgår av det här officiella uttalandet som det står svart på vitt. Partiet var alltså östorienterat, och sannolikt också dess medlemmar, även om det bara är ledande representanter i partiet som här yttrat sig skriftligt.

Stärkande den bilden kommer några rader senare ett uttryck för vederbörandes önsketänkande, helt och hållet präglad av uppenbar propaganda. I en mening vill man förklara varför Sovjetunionen detta år har öppnat sina gränser för ekonomiskt och kulturellt utbyte med övriga länder: "Avsikten är också

att ge dessa länders folk möjlighet att skaffa sig behövliga kunskaper om de socialistiska folkens högt och snabbt utvecklade samt **genomgående fredligt uppbyggda kulturer** (red. kursivering)".

I den slutkläm som talar om "genomgående fredligt" skiner något igenom. Revolutionens såväl som andra världskrigets mänskliga tragedier, men också alla de tusentals avrättade inom kommunistpartiets egna led under mellankrigstiden, de interna strafflägren för politiska fångar, den statliga terrorn överlag och ockupationen av grannländer saknas i den optimistiskt vinklade verklighetsuppfattningen. Utrensningarna och döds-kulturen lyser med sin frånvaro och tycks förvandlas till något mer eller mindre nödvändigt ont för att beveka kampen mot fiender.

Men kanske syns det inte lika tydligt att likaså ordet folk, ofta något av ett slagord inom politiken, kunde användas på tämligen olikartade sätt, om än snarlikt vid en första anblick. Växlandet mellan "länder" och "folk" kan tyckas lite förbryllande; andra "länders folk" skulle få behövliga kunskaper (som tydligen saknades och som krävde omskolning/inskolning för att impregneras!) medan det i öststaternas fall var "de socialistiska folkens" kulturer som nämndes. Det vill säga där hade "folk" tagit över och staten/kulturen var deras, inte som det motsatta med "dessa **länders** folk" som fortfarande var undertryckta i väst. Eller uttryckt med andra ord: om länderna styrde över "folken" och inte vice versa, var det inte den allena saliggörande socialismen som hade makten.

Folkets vilja – eller partiets?

Eskilstunas socialdemokrater drog sig inte heller för att föra svenska folkets talan, när man påstod sig veta något alldeles bestämt om dess "manifesterade ovilja att blanda sig i den stora kampen mellan öst och väst". Utlåtandet, kopplat till neutraliteten, torde väcka många följdfrågor av kritisk natur. Ifall det stämde, att svenskarna inte ville ta ställning över huvud taget, varför skulle de då vilja ta initiativ i riktning Sovjetunionen? Var det på något sätt ännu mera neutralt att välja Josef Stalins sida än att inte "blanda sig i" såsom det sades!?!?

Motionen till stadsfullmäktige fortsatte med en svepande motivering: "Odlandet av goda relationer med ett modernt socialistiskt land borde ju inte vara främmande för en stad med Eskilstunas ekonomiska och politiska struktur." Ja minsann, visserligen är Eskilstuna stad ett av socialdemokratins allra starkaste fästen i landet historiskt sett. Under 1900-talets första decennier var grupperingar med stöd i Eskilstuna ledande aktörer vid utformandet av socialismen även nationellt. En växande, utopisk, drastiskt verksam folk rörelse, såväl utom som inom Sveriges riksdag. I nätverken mellan Eskilstuna och Stockholm låg inte så få betydande länkar, och däri finns alltjämt angelägna spörsmål att forska vidare i. Stridigheterna med utbrytarpartier, och efterhand socialdemokraternas segertåg, har genom diverse kontakter flera lokalhistoriska anknytningar som på olika plan kan komplettera vid rikstäckande historieskrivning.

Industristad som industristad...

En utpekad vänort fanns redan på förslag i december 1950: industristaden Tula, 18 mil väster om Moskva. För att samtidigt liksom anknyta positivt till det nyligen omtalade skiftet i opinionsvinden, som snabbt ledde till etablerandet av vänorten i England, avrundades appellen med en hänvisning till den brittiska arbetarklassen: "Det kan nämnas, att i England ... finns det exempel på att fackföreningsfolket i industristäder knutit vänskapsband med likartade städer i Sovjet. Och man kan

förmoda, att varken Sovjets statsmyndigheter eller ifrågakommande ords stadssovjet kommer att avvisa en dylik framställning från Eskilstuna stad.”

De fyra motionärerna – Karin Rytterlund, Svante Bohman, Ivan Johansson, Carl Pettersson – hemställde att stadsfullmäktige måtte besluta att uppdraga åt ordföranden Bernhard Hellström att ”på lämpligaste sätt söka kontakt” för att ”åstadkomma vänskapliga relationer vänorter emellan”. Skrivelsen var undertecknad den 10 december och berörda parter hade först bara att besluta om fortsatt gång vid sammanträdet den 21 december.

Den därpå följande beredningen i utskottet tog inte lång tid. I diskussionen som hölls då frågan behandlades, uppstod dock meningsskiljaktigheter. Herrarna Wedén och Wictorin yrkade avslag medan herr ordföranden yrkade bifall. Vid voteringen, där en av de närvarande avstod från att rösta, fällde ordförandens utslagsröst avgörandet. Övriga tre röster var mot. När ärendet så skulle tas upp i stadsfullmäktige, vid sammanträdet den 11 januari 1951, blev det dags för allmän votering och återigen fanns det två motsatta sidor i frågan (delvis var det ju samma personer med i utskottet som i fullmäktigesalen). Där blev utslaget 24 röster mot 18, med favör till det föreslagna. Ordföranden fick således med majoritetens godkännande i uppdrag att för kommunens räkning ”undersöka möjligheterna för ordnandet av en dylik vänort”. Herr Wedén var den som främst argumenterade mot, ”med instämmande av herr Wictorin”. Medan bifall förordades av herr Lundkvist.

Oklart vad som sedan hände (eller inte hände)

Fortsättningen, hur de kontakterna togs och vilka förvecklingar som följde, är litet höljt i dunkel. 1952 års tryckta handlingar från Eskilstuna stadsfullmäktige tar inte upp ärendet. Inte heller året därpå. 1953 var det året då Stalin själv dog. Villkoren kring ”vänskapliga relationer” till Sovjetunionen var inte längre desamma. En lång era av förment stabilitet var över. Nästan 30 år hade gått sedan makttillträdet. Kanske började också fler bland de trogna vänsterväljarna i Eskilstuna litet mera tänka på de miljontals människor som under Stalins välde hade straffats med avrättningar och Gulag-läger. Den unge blivande svenske partiledaren Olof Palme var några år innan i Amerika, bland annat för egna studier vid universitet. Det kalla kriget var definitivt iskallt, och just då upplevdes det inte som så särskilt angeläget eller opinionsmässigt önskvärt att fortsätta verka för att lokalt värma upp några ”vänskapliga” relationer med Moskva. Skräcken och sorgen efter de omänskliga offren var svår.

Övriga länder, inklusive deras partilöjalar på lokalnivån i Sverige, hade relativt sett redan fått känn på materiellt välstånd. I och med ekonomiskt uppsving under 1950-talet gick exporten på högvarv. ”Dessa länders folk” fick därmed tills vidare nöja sig och klara sig utan denna ”möjlighet att skaffa sig behövliga kunskaper”.

Motionärernas initiativ till ”utökning och befästande av goda ekonomiska och kulturella förbindelser” kom av sig och försvann bort. Troligen handlade det om främst praktiska överväganden. Intresset för kommunismen/socialismen tog efterhand delvis andra riktningar i det socialdemokratiska partiets fortsatta utveckling under Erlander och Palme. Ingen ”bemärkt industristad i Sovjetunionen” blev för den lokala partiavdelningen aktuell till något öppet demonstrativt kulturellt eller annat samarbete. Inga av de efterfrågade kontroversiella officiella ”studie- och vänskapsdelegationer” som varit uppe i fullmäktige, debatterat mitt i den bistra Stalinismens skugga kring det kylslagna årsskiftet 1950-1951, skickades alltså iväg mellan Eskilstuna stad och sovjetisk vänort.

Faktaruta 1: Vänorter

Eskilstunas första vänorter var i de skandinaviska länderna, Jyväskylä (1947), Esbjerg (1948), Stavanger (1948), samt i England, Luton (1949). Först efter Sovjetunionens upplösning tillkom en vänort i Ryssland, Gatchina (1998). Sammanlagt har kommunen idag (2022) officiell förbindelse med 14 vänorter.

Faktaruta 2: Beredningsutskottet

Stadsfullmäktiges beredningsutskott bestod av ordföranden Bernhard Hellström – kommunens ”starke man” under tre decennier – och sex ledamöter. De två i ledningen som gav uttryck för oppositionens röst i frågan om sovjetisk vänort var främst Sven Wedén, sedermera partiledare för liberala Folkpartiet (1967-1969) men vid 1950-talets början disponent vid F.E. Lindströms tångfabrik och vice ordförande i stadsfullmäktige, samt Nils Wictorin, kontorschef vid Stenmans och dåvarande ledare för den lilla högergruppen i fullmäktige. Den tredje ledamot som röstade nej var butiksbiträdet assistent Hardy Edh. Drätselkammarens ordförande herr Fritiof Hellberg, som också satt i beredningsutskottet, lade ned sin röst. De två som stödde ordförande Hellström var tillsyningsläraren fru Ingrid Friberg-Carlsson och kontrollföreståndaren Tage Westergren, även känd som chef för Systembolaget i Eskilstuna. Uppgifter om deras ansvarsområden, vilka nämnder och styrelser de ingick i under respektive mandatperiod (inte sällan på ledande position som ordförande), finns redovisat i Stadsfullmäktiges tryckta handlingar.

Faktaruta 3: Valresultat

Socialdemokraternas maktinnehav stod som hugget i sten. De satt sedan länge i egen majoritet med bred marginal och hade vid senaste kommunalvalet fått två tredjedelar av hela fullmäktige! Resultatet drygt 65 procent av alla rösterna var helt enkelt överväldigande (över 20 000 väljare i en stad på 53 577 invånare allt som allt med barnen och de unga inräknade). Folkpartiet med Sven Wedén i spetsen hade dock gjort succé lokalt där de nära fördubblat sin röstandel, och de liberala företrädarna fick ändå stöd från 7 750 personer vilket var 25 procent av väljarna. Det var i alla fall drygt 1/3 jämfört med det överlägset största socialdemokratiska partiet. Högern däremot hade endast ett par tusen väljare eller drygt sex procent av de röstberättigade. Medan Kommunisterna å sin sida hade knappt hälften av det, cirka tre procent, efter drygt 900 eskilstunabor som röstade på dem, vilket var för lite till att få några mandat alls i fullmäktige. Av de 50 folkvalda ledamöterna var 43 närvarande och deltog 42 (en nedlagd röst) vid omröstningen i det kontroversiella ärendet. Det betyder att allra minst 2 socialdemokrater röstade tillsammans med liberalerna och högern mot förslaget (det skulle t ex sannolikt vara fallet om samtliga de 7 frånvarande ledamöterna tillhörde socialdemokraterna, som ju oavsett dylik frånvaro hade betryggande majoritet på plats vid beslutet).